

Секцыя 3. БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА І СВЕТА

Л. В. Ляўшун

АДЛЮСТРАВАННЕ СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ КНІЖНАСЦІ БЕЛАРУСІ
Ў «ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЕ ДЛЯ ЎСТАНОЎ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ
З БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАМІ НАВУЧАННЯ.
БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА V–XI КЛАСЫ» (2012):
ПАРАДОКСЫ І АПАРЫ

Веданне гісторыі і культуры сваёй краіны – прыкмета паўнаважнасці асобы і разам з тым – аснова грамадзянскай адказнасці і патрыятызму. У святле гэтага трызму насцярожвае і засмучае той факт, што больш ці менш уважлівы аналіз вучэбнай праграмы па беларускай літаратуры, зацверджанай Міністэрствам адукацыі ў 2012 г., выяўляе шэраг метадалагічных і метадычных недакладнасцей, парадоксаў і апарый, якія непазбежна прыводзяць да фарміравання ў вучняў няправільнага ўяўлення пра этапы і заканамернасці развіцця айчынай слаvesнай культуры.

Спынімся на некаторых, мяркую, найбольш небяспечных для выхаваўча-адукацыйных мэт сучаснай школы.

Парадаксальным уяўляецца, перш за ўсё, прапанаванае Праграмай вывучэнне творчасці аўтараў, прыналежных літаратуры Беларусі, паралельна з замежнымі (Гамер, Вергілій, Эсхіл, Амар Хаям, Ф. Петрарка, Э. Хэмінгуэй і інш.), якія, «супадаючы» храналагічна, часцей за ўсё вельмі адрозніваюцца тыпалагічна і стадыяльна. Такі падыход прыводзіць да таго, што:

1) у навучэнцаў не складваецца ўяўлення пра гісторыю літаратуры (як сваёй, так і замежнай) як нейкі адзіны цэласны працэс, які мае сваю выразную сінтагматыку і парадыгматыку;

2) не выпрацоўваецца разумення адрознасці і своеасаблівасці развіцця беларускай літаратуры як такой;

3) намаўляецца (хоць, з усёй відавочнасцю, несвядома з боку складальнікаў Праграмы) уяўленне аб быццам бы «непаўнаважнасці» айчынай літаратуры ў параўнанні з заходнееўрапейскімі шэдэўрамі (бо атрымліваецца, што стварэннем Вергілія, Ф. Петраркі, Э. Хэмінгуэя і інш. у гісторыі слаvesнай культуры Беларусі няма чаго прыпадобніць);

4) укараняецца зусім няправільнае ўяўленне аб тым, што на беларускіх землях знаёмства з антычнай слаvesнасцю адбылося толькі ў XIX стагоддзі, адбіўшыся ў паэмах «Энеіда навыварат», «Тарас на Парнасе», у творчасці М. Багдановіча, Якуба Коласа «і інш.» [1, с. 57].

Наступнае, што трэба адзначыць: Праграма парадаксальна, па невытлумачальных як з навуковага, так і з метадалагічнага пунктаў гледжання, прычынах ігнаруе так званы агульнаўсходнеславянскі этап развіцця айчынай слоўнай культуры – перыяд Кіеўскай Русі, арганічнай часткай якой (што пацвярджаецца шматлікімі археалагічнымі і палеаграфічнымі матэрыяламі)

з'яўлялася Полацкая зямля. Той самы перыяд, калі пад уздзеяннем мастацкага канона хрысціянскай культуры, трансплантаванага з Візантыі, фармавалася жанравая разнастайнасць айчыннай літаратуры, выпрацоўваліся стылёвыя канцэпцыі, ствараліся знакавыя, узорныя творы. Праўда, у Праграме пазначаны «пачатковы перыяд развіцця славянскай пісьменнасці», але ён вызначаны чамусьці часам «XI–XII стст.» [1, с. 58], хоць, думаецца, нават школьнікі ўжо ведаюць, што пачатак славянскага пісьменства пакладзены свв. Кірылам і Мяфодзіем у сярэдзіне – трэцяй чвэрці IX стагоддзя.

Наступная апарыя: у гэты ж часавы прамежак – «XI–XII стст.» – Праграма змяшчае Біблію, што стварае ў вучняў зусім няслушныя ўяўленні аб часе і характары фарміравання біблейскіх тэкстаў і біблейскага канона. А прапанова разгледзець ўплыў Бібліі «на развіццё мастацтва і літаратуры эпохі Сярэднявечча» [Там жа] да таго, як навучэнцы атрымалі хоць якія-небудзь звесткі аб гэтым, уяўляецца ўжо нават не апарыяй, а абсурдам.

Зусім парадаксальным чынам падаюцца ў Праграме творы культавай славеснасці. Іх прапанавана вывучаць адасоблена ад культуры, які іх спарадзіў! Так што з хрысціянскай кніжнасцю навучэнцы знаёмяцца па-за межамі хрысціянскай тэорыі мастацкай творчасці, што спараджае чарговыя шматлікія апарыі. Да прыкладу, пры вывучэнні «Жыцця Еўфрасінні Полацкай» Праграма прапануе звярнуць увагу на «*сувязь твора з хрысціянскім веравучэннем*» і «духоўны подзвіг Еўфрасінні Полацкай» [Там жа], як быццам жыццё хрысціянскага святога, роўна як і твор хрысціянскага аўтара пра святога, могуць і не мець такой сувязі.

Выклікае шчырае здзіўленне парадаксальная прапанова разгледзець «рэальныя і гістарычныя факты» ў Жыцці Прападобнай [Там жа], як быццам гістарычныя факты не з'яўляюцца рэальным, і наадварот: рэальныя факты – гістарычнымі. Разам з тым у Праграме невытлумачальна адсутнічае вельмі важная для разумення лёсу сярэднявечнай славеснай культуры Беларусі тэма: гісторыя гэтага твора, які ўзнік, безумоўна, у Полацку ў канцы XII – пачатку XIII стагоддзя, але быў страчаны на беларускіх землях у перыяд літоўска-польскай экспансіі і зноў ўвайшоў у культуру Беларусі толькі ў XVI стагоддзі, запазычаны з кніжнасці Маскоўскай Русі.

Не меншы комплекс парадоксаў і апарый знаходзім у наступнай тэме: «Кірыл Тураўскі. Словы. Казанні. Павучанні» [Там жа]. Перш за ўсё, у Праграме няма нават згадкі пра наяўнасць Жыцця Свяціцеля. А жыццё гэта іншага тыпу, чым Жыццё Еўфрасінні Полацкай; яно – праблагавае, а не біяс, што давала б магчымасць паказаць навучэнцам жанравую разнастайнасць жыццёвай кніжнасці. Магчыма, ілжывы патрыятызм аўтараў Праграмы не дазволіў ім уключыць у круг вывучаемых твораў літаратурны помнік, які быў створаны ва Уладзіміра-Суздальскай Русі і захаваўся толькі ў складзе пролагаў менавіта той рэдакцыі, што ўзыходзіць да гэтага рэгіёну? Між тым навучэнцам было б карысна ведаць пра духоўную сувязь св. Кірыла Тураўскага з вялікім князем Уладзімірскім Андрэем Багалюбскім (дарэчы, дваюрадным па маці братам

св. Еўфрасінні Полацкай), як і тое, што найверагодна менавіта князь Андрэй ініцыяваў шанаванне тураўскага свяціцеля ў сваім княстве яшчэ пры жыцці епіскапа Кірыла.

Прапанова ўбачыць у творах свяціцеля Кірыла «пропаведзь маральнага *самаўдасканалення* чалавека» выдае поўнае няведанне складальнікамі Праграмы асноў таго самага хрысціянскага вучэння, на сувязь з якім прапанавана звярнуць увагу пры вывучэнні Жыцця Еўфрасінні Полацкай: да самаўдасканалення мог заклікаць, скажам, будыйскі манах, орфік, кінік, неаплатонік, даос, канфуцыянец, прадстаўнік рэнесанснага гуманізму або эпохі Асветніцтва, нарэшце, але ніяк не хрысціянскі свяціцель, чыёй задачай (паводле хрысціянскага веравучэння) было прывесці сваю паству перш за ўсё да пакаяння (гл. Мц 4:17).

Дарэчы заўважу, што разгляд у Праграме культавых твораў адасоблена ад культу, які іх спарадзіў, прыводзіць да атаясамлівання хрысціянскага асветніцтва (прап. Еўфрасіння Полацкая, св. Кірыл Тураўскі), рэнесанснага асветніцтва (Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі, М. Гусоўскі), асветніцтва ўласна эпохі Асветніцтва і асветы ў сучасным яе разуменні: тэрмін *асветнік* ужываецца складальнікамі Праграмы ў дачыненні да розных культурна-гістарычных эпохах без усялякіх тлумачэнняў і ўдакладненняў. Тое ж самае тычыцца і такіх важных для фарміравання культурнай свядомасці паняццяў, як гуманізм, рэалізм, мастацкасць і інш.

Вельмі няўцямна падаецца ў Праграме «Повесть временных лет»: цалкам ігнаруецца гісторыя стварэння, «ідэйная праграма» першага рускага летапісу і форма выкладання, адпаведная ім. У сувязі з гэтым парушаны і храналагічны прынцып падачы матэрыялу: Нестарава рэдакцыя летапісу складзена, як вядома, у самым пачатку XII стагоддзя, таму храналагічна, як і з гісторыкалітаратурнага пункту гледжання, гэты матэрыял павінен падавацца раней за творчасць св. Кірыла Тураўскага і раней за Жыццё прап. Еўфрасінні Полацкай. Дапушчаны анахранізм тым больш звяртае да сябе ўвагу, што з усяго летапісу Праграмай прапанавана разгледзець толькі «урывак пра Усяслава Полацкага» [1, с. 59] – дзед прап. Еўфрасінні. Такім чынам, навучэнцы даведваюцца пра жыццё дзед прап. Еўфрасінні, як пазнаёміліся з жыццём яго ўнучкі.

Але тут дапушчана яшчэ адна недакладнасць: паколькі Праграма прапануе азнаёміць навучэнцаў з «*урывкам* пра Усяслава Полацкага», гэта значыць, маецца на ўвазе нейкі *адзін* летапісны артыкул, які апавядае пра гэтага полацкага князя. Між тым, як вядома, у ПВЛ Усяславу Брачыславічу прысвечаны *чатыры* аповяды (і яшчэ некалькі згадак), якія чытаюцца як у Іпаццеўскім, так і ў Лаўрэнцьеўскім спісах: пад 1044 годам – аб нараджэнні Усяслава «от волхования»; пад 1067 годам – пра бітву на Нямізе, парушэнні Яраславічамі крыжацалавання і зняволенні Усяслава разам са старэйшымі сынамі ў кіеўскім порубе; пад 1068 годам – аб пасаджэнні Усяслава паўсталымі кіяўлянамі на Кіеўскі пасады; і пад 1069 годам – пра тое, як Усяслаў, каб пазбегнуць братазабойчага кровапраліцця, пакінуў кіеўскае апалчэнне пад Белгара-

дам, а сам з'ехаў у Полацк. Якому з пералічаных артыкулаў настаўнік павінен аддаць перавагу, з Праграмы незразумела. Аднак, каб ахарактарызаваць «постаць Усяслава Полацкага у старажытным усходнеславянскім летапісе» [1, с. 59], як таго патрабуе Праграма, трэба азнаёміцца з усімі гэтымі артыкуламі.

Некалькі непрадумана падаецца Праграмай тэма «Беларускі летапіс». Вялікую цяжкасць павінна выклікаць у выкладчыкаў літаратуры прапанова Праграмы паказаць «адметнасць жанру і кампазіцыі твора» [Там жа], паколькі зрабіць гэта на матэрыяле ПВЛ, «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх» і «Беларуска-літоўскага летапіса 1430–1446 гг.» немагчыма. І немагчыма па агульнавядомых прычынах: з пункту гледжання тэорыі жанру гэта – творы зусім рознай жанравай прыналежнасці.

«*Повесть временных лет*» стваралася на працягу X–XI ст., гэта значыць у перыяд станаўлення адзінай старажытнарускай дзяржавы, з адпаведнымі, актуальнымі для таго часу і асяроддзя, мэтамі і задачамі, мела пагадовую сетку, вылучалася ярка выяўленым тэацэнтрычным характарам і г.д.

«*Летапісец вялікіх князёў літоўскіх*» створаны ў пач. XV ст. у Вялікім Княстве Літоўскім, у свецкім асяроддзі, у перыяд зацвярджэння і абгрунтавання легітымнасці вялікакняскай улады літоўскіх кіраўнікоў, у форме звязнага (гэта значыць без пагадвой сеткі), вострасюжэтнага займальнага апавядання і да таго ж мае пракметныя рысы прадрэнесанснай эстэтыкі і паэтыкі.

«*Беларуска-літоўскі летапіс 1430–1446 гг.*» вылучаецца выразным агульнарускім характарам, імкнучыся прадставіць Вялікае Княства Літоўскае і Рускае як непасрэднага пераемніка старажытнай Кіеўскай дзяржавы, і адлюстроўвае эвалюцыю гістарычнага апавядання ад летапіснай сістэмы выкладу да іншай – хранікальнай, больш характэрнай для Польшчы і Літвы.

Такім чынам незразумела, што ж па думцы складальнікаў Праграмы павінен расказаць настаўнік аб летапісе, каб раскрыць тэму «адметнасць жанру і кампазіцыі твора» [Там жа]? На падставе якога з прапанаваных для вывучэння летапісаў даваць жанравую дэфініцыю? Прычым зразумела, якая б дэфініцыя ні была дадзена, пад яе цалкам падпадзе толькі адзін з твораў. Так што навучэнцы зусім не атрымаюць разумення пра тое, што ж называлася ўласна летапісам ў Сярэднявеччы, а таксама якое месца займае гэты жанр у гісторыі беларускай культуры слова.

Да сур'ёзных хібаў Праграмы трэба аднесці і тое, што у ёй увогуле не даецца дакладнага ўяўлення аб жанравай сістэме сярэднявечнай кніжнай культуры; ніяк не акцэнтуюцца сістэмнасць быцця і ўзаемадзеяння жанраў у сярэднявечнай кніжнасці. Зрэшты, гэтая сістэмнасць і не можа быць акцэнтавана, таму што Праграма не толькі не ахоплівае ўсіх жанраў, якія былі вядомыя ў сярэднявечнай культуры слова (магчыма, у рамках школьнай праграмы гэта і не трэба), але яна далёка не поўна прадстаўляе і асноўныя яе жанры: так, з поля зроку Праграмы цалкам «выпалі» вельмі папулярныя

ў Сярэднявеччы патэрык і малітваслоўе; а такі складаны для адэкватнага разумення жанр, як хаджэнне (свайго роду эндэмік усходнеславянскай кніжнасці), прадстаўлены толькі ў тэарэтычным раздзеле.

У цэлым Праграма фарміруе няправільнае (у прыватнасці, внемістарычнае і несістэмнае) уяўленне пра быццё сярэднявечных жанраў: кожнае з жанравых вызначэнняў падаецца навучэнцам як свайго роду ўніверсальная ўпакоўка, унутры якой кожны раз павінна знаходзіцца адно і тое ж змесціва.

Сур'ёзнай методыка-метадалагічнай памылкай Праграмы з'яўляецца таксама тое, што сярэднявечныя творы разглядаюцца, у асноўным, з пункту гледжання сюжэту: «Адлюстраванне асноўных этапаў біяграфіі беларускай асветніцы» [1, с. 58] пры вывучэнні «Жыцця прап. Еўфрасінні Полацкай»; «Усяслаў – неардынарная гістарычная асоба» [Там жа, с. 59] пры вывучэнні «Повести временных лет»; «Услаўленне мужнасці, міжнароднага аўтарытэту князя Вітаўта, яго гераічных подзвігаў» [Там жа] пры вывучэнні Беларуска-літоўскага летапісу.

Між тым такі падыход замінае правільнаму разуменню спецыфікі сярэднявечнай культуры слова. Сюжэтная накіраванасць вывучэння не дае, да прыкладу, магчымасці жанрава адрозніць летапісную біяграфію таго ці іншага дзеяча і жыццё святога: кампазіцыя ў іх прыкладна адна і тая ж, мастацкія сродкі аднолькавыя, рэалізм гэтак жа спецыфічны, і нават так званы фальклорны ўплыў прысутнічае (ва ўсякім выпадку можа быць пры жаданні выяўлены) як і ў летапісе, так і ў жыцці.

У цэлым сярэднявечная кніжнасць памылкова прадстаўлена у Праграме як нешта гамагеннае і ў сінхраніі, і ў дыяхраніі літаратурнага працэсу: так, да прыкладу, летапісныя апаведы пра Усяслава Полацкага і «Жыцце Еўфрасінні Полацкай» або «Повесть временных лет» і «Летапіс вялікіх князёў літоўскіх», ці то «словы» св. Кірыла Тураўскага і «Слова пра паход Ігара» падаюцца ў Праграме як з'явы аднаго парадку – гэта значыць, тоесных мэт, задач, паэтыкі, творчага метаду і г.д. У сваю чаргу, прадмовы Ф. Скарыны да біблейскіх тэкстаў, «Песня пра зубра» М. Гусоўскага і прадмовы С. Буднага і В. Цяпінскага прадстаўлены як быццам бы непасрэдны працяг сярэднявечнай культуры ў «эпоху Адраджэння» [Там жа, с. 69], таксама гамагенную ў мастацкім плане. А гэта – зусім не так. Сярэднявечная кніжнасць шматкладовая і разнастайная.

Пералічаныя методыка-метадалагічныя хібы спараджаюць масу прыватных памылак, недакладнасцей, парадоксаў і апарый, пра якія тут няма магчымасці падрабязна паразважаць.

Між тым сярэднявечная слоўная культура Беларусі не мае патрэбы ў высакародных заступніках (у асобах знакамітых замежных пісьменнікаў), таму што высакароднасць уласцівая ёй спрадвеку, як і высокая самабытная мастацкасць, толькі трэба мець ключ да гэтай мастацкасці. І калі ставіць мэтай выхаванне любові да сваёй культуры ў падростаючых грамадзян, то рабіць гэта трэба на навуковай аснове.

ЛІТАРАТУРА

1. Вучэбная праграма для ўстаноў сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура V–XI класы. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012. – 127 с.